

SOCIAL HISTORY

DOI: 10.46340/ephd.2022.8.3.1

Vitalii Tatsiienko, PhD in History

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3372-9765>

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

PHYSICAL APPEARANCE OF THE ORTHODOX PARISH CLERGY IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES (ON THE EXAMPLE OF KYIV DIOCESE)

Віталій Тацієнко, к. і. н.

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна*

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)

The attempt to consider the main elements of the physical appearance of the Orthodox parish clergy, such as clothes and hairstyle – in the 19th – early 20th centuries was done in the article on the example of the Kyiv diocese. It is emphasized that the management of the Orthodox church strictly regulated the appearance of parish clergymen. The duty of clerks was to follow the corresponding dress code, which was provided by special extra-liturgical items of clothing and long hair. That clothing had to be worn not only during worship but also outside the church. The main everyday items of clothing of the clergy were inner and outer cassocks.

In the first half of the 19th century, notwithstanding a clear regulation, the violation of stipulated rules was frequent and clergymen wore secular items of clothing in daily lives. The measures taken by church management produced some results. From the mid-19th century, clergymen didn't wear secular articles of clothing in public.

Since the late sixties of the 19th century, the requirements for the physical appearance of clergymen had become quite liberal – wearing extra-liturgical items of clothing and long hair was not mandatory.

In the second half of the 19th – early 20th centuries, the issues of the abolition of obligatory wearing of the outer cassock and of permission for clergymen to wear secular items of clothing cut their hair, and shave beards were discussed in periodicals. Nevertheless, the church administration totally rejected them. Besides, following the corresponding dress code the church management required the avoidance of excessive smartness and elegance. The desire to wear luxurious fashionable clothes contradicted modesty, which had to be characteristic of clergymen in everything. Meanwhile, the priest had to avoid sloppiness concerning clothes and haircuts.

It is pointed out that at the end of the 19th century a part of the liberal-minded clergy completely ignored prohibitions. There were priests, who not only wore secular items of clothing in public but also cut their hair. However, those cases were isolated.

Keywords: Orthodox parish clergy, physical appearance, clothes, hairstyle, Kyiv diocese.

Постановка проблеми. У вивченні повсякденного життя православного духовенства залишається чимало недосліджених сторінок. Серед них й тема зовнішнього вигляду парафіяльних кліриків. Одяг та зачіска є одними із найважливіших елементів повсякденного життя. Особливості

зовнішнього вигляду духовенства обумовлювалися впливом професійного фактору та існуванням чітких норм дрес-коду. Сан зобов'язував носити усюди спеціальний одяг, відповідну зачіску, що протиставляло служителів Православної церкви світському середовищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній вітчизняній історіографії питання зовнішнього вигляду духовенства часто зачіпається досить побіжно, в контексті розгляду інших питань¹. Більш детально означене питання вивчали О. Хортик², стаття якого присвячена позабогослужбовому одягу священнослужителів у практиці української церкви та Т. Савчук³, яка дослідила зовнішній вигляд православного духовенства в 20-30-х роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Канони християнської Церкви стосувалися і зовнішнього вигляду кліриків. Зокрема, у 27 правилі Трульського собору зазначалося: «Ніхто з тих, хто зачислений до кліру, нехай не вдягається в непристойний одяг, ні перебуваючи в місті, ні знаходячись у дорозі, але будь-хто з них нехай використовує одяг вже визначений для тих, що належать до кліру»⁴. А 16 правило VII Вселенського Собору забороняло духовенству розкіш і пишність в одязі: «Всяка розкіш та прикрашання тіла чужі священницькому чину і стану. З огляду на це єпископи, чи клірики, що прикрашають себе світлими та розкішними одежами, нехай виправляються»⁵.

Церковне керівництво Православної церкви досить жорстко регламентувало зовнішній вигляд парафіяльних кліриків. Зокрема, вимоги до вбрання духовенства визначалися в доповненнях до Духовного Регламенту. Місцеві церковні адміністрації мали слідкувати «щоб одяг їх верхній, хоча убогий, але чистий був, і єдиної чорної, а не іншої фарби, не ходили б простоволосі»⁶. Інструкція благочинним київського митрополита Ієрофея (Малицького) вимагала слідкувати за благопристойністю в одязі підзвітного духовенства⁷. А благочинницька інструкція видана Св. Синодом зобов'язувала «спостерігати, щоб священники, диякони та причетники ходили у пристойному духовному званню одязі, а саме: священники та диякони у рясах темного кольору»⁸. У «Керівництві для сільських пастирів» чітко регламентувався зовнішній вигляд священнослужителів: «священницькому сану визначено один одяг – ряса і підрясник; взуття неодмінно чорне, так пастир повинен з'являтися перед народом»⁹. Проте часто духовенство використовувало в побуті світський одяг, одягаючи рясу для виходу «на люди»¹⁰. Але позабогослужбовий одяг священник мав використовувати і в побуті, оскільки завжди могли завітати парафіяни, а з'являтися перед вірянами, благословляти їх у невластивому одязі пастирю «дуже непристойно»¹¹.

Таким чином, обов'язок кліриків полягав у дотриманні відповідного зовнішнього вигляду – спеціального позабогослужбового одягу та довгого волосся. Причому одяг цей необхідно було носити не лише під час богослужіння, а й поза межами церкви.

Основним повсякденним вбранням духовенства були підрясник і ряса. Підрясник являв собою довгий, до п'ят, одяг з вузькими рукавами і коміром на застібках. Він вважався спіднім елементом

¹ Хитровська, Ю. (2017). Правовий статус та моральний стан православного духовенства Правобережної України в другій половині ХІХ. ст. *Сторінки історії: збірник наукових праць*, 43, 32-42.; Опря, Б. О. (2011). *Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.)*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Національний Університет імені Івана Огієнка.

² Хортик, О. (2019). Позабогослужбовий одяг священнослужителів у практиці Української Церкви. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Філософія. Історія, 14, 7-27.

³ Савчук, Т. (2010). Зовнішній вигляд православного духовенства в період комуністичної періодизації. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, 1, 722-728.

⁴ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 8, 216.

⁵ Руководство для сельских пастырей (1889). *Мирской (небогослужебный) костюм древнего и современного священника*, 36, 24.

⁶ Полное собрание законов Российской империи (1830). Собрание законов Российской империи с 1649. Санкт-Петербург: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, VI, 4022, 707.

⁷ Белгородский, А. (1901). *Киевский митрополит Иерофей Малицкий (1796-1799)*. Киев: Типография И. И. Горбунова, 35.

⁸ *Права и обязанности благочинного приходских церквей* (1900). Москва: Университетская типография, 12.

⁹ Руководство для сельских пастырей (1869). *Домашний быт приходских пастырей*, 20, 87-88.

¹⁰ Руководство для сельских пастырей (1889). *Мирской (небогослужебный) костюм древнего и современного священника*, 36, 26.

¹¹ Руководство для сельских пастырей (1869). *Домашний быт приходских пастырей*, 20, 87-88.

одягу, але міг носитися і самостійно. Підрясники були двох видів. Перший варіант – приталений одяг з розрізом зверху до низу, який розширювався у нижній частині. Ліва пола глибоко заходила під праву верхню полу, яка застібалася з лівого боку на шиї і поясі. Другий варіант – однорядка, також частіше приталений або прямий одяг з розрізом по центру від шиї до грудей або донизу, який застібався зазвичай на 33 гудзики. Шилися підрясники з різних тканин, найчастіше сукно, вовна, льон, сатин, іноді шовк¹.

Ряса – це верхній одяг з довгими, нижче долонь, широкими рукавами. Ряси теж були двох основних кроїв. Один відповідав підрясникам першого варіанту і відрізнявся тільки рукавами – довгими розширеними донизу. Інший вид ряси – пряма, розрізана посередині, яка застібалася тільки на комірі і грудях. При цьому її рукава були прямими, тобто однаково широкими від початку й до закінчення. Для ряс використовувалася така ж тканина як і для підрясників².

В побуті використовувалися ряси, які являли собою демісезонне і зимове пальто. Це ряси першого варіанту з чорним оксамитовим або хутряним коміром. Зимові ряси-пальта мали теплу підкладку³.

До повсякденного облачення духовенства входили і головні убори. Скуфія – головний убір священно- і церковнослужителів, яка являла собою дещо загострену шапочку, яку можна складати. Вона глибоко до брів закривала голову, а її складки утворювали знамення хреста. Камилавка – високий твердий головний убір священнослужителів. Указом імператора Павла I від 18 грудня 1797 р. були запроваджені фіолетові скуфії та камилавки як нагороди білому духовенству⁴.

Ще одним неодмінним атрибутом зовнішнього вигляду священника був наперсний хрест. Його носіння вважалося обов'язковим. Зокрема, у 1902 р. архієпископ таврійський, повідомляючи Св. Синод про «неблаговидну поведінку» парафіяльного духовенства під час їх перебування в курортних місцях, окрім іншого зазначав, що «священники знімають наперсні хрести»⁵.

Правила носіння одягу і навіть зачісок обер-прокурор Св. Синоду затверджував не тільки для священнослужителів, а й для причетників. Так, для церковнослужителів передбачалося «бороду не голити й волосся не стригти, а зачісувати його гладенько та зав'язувати, а розплітати виключно під час священнослужіння... Верхній одяг мати подібний до священнослужителів, темних кольорів, підперезуватися кушаком чи поясом такої ж кольорової гама, нижню білизну носити коротку, щоб вона не виступала за підрясник, ходити в чоботах, на голові носити круглу шапку чи капелюха...»⁶.

Церковнослужителі до кінця 60-х років XIX ст. так, як і священнослужителі, мали носити вбрання виключно «особливого для духовних крою». Традиційним одягом причетників був підрясник⁷. Тільки постановою Присутствія у справах православного духовенства від 16 квітня 1869 р. від церковнослужителів не вимагалось обов'язкового носіння позабогослужбового одягу та довгого волосся: «Псаломникам дозволяється, за бажанням, носити і світське вбрання, без відрощування волосся»⁸. Відповідно і благочинницька інструкція не вимагала використання духовної одежі, а лише контролювати аби «церковники [ходили] у одязі крою пристойному духовному чину»⁹.

Таким чином, у другій половині XIX ст. до зовнішнього вигляду та вбрання церковнослужителів вимоги були значно ліберальнішими і переважна їх більшість не використовували підрясник. Тому на сторінках церковної періодики зазначалося, що у церкві псаломника важко відрізнити від вірянина¹⁰. Але від причетників вимагалось, щоб вони мали благопристойний та охайний вигляд.

¹ *Настольная книга священнослужителя* (1983). Москва: Издание Московской Патриархии, 4, 110.

² Там само, 110-111.

³ Там само, 111.; Киевские епархиальные ведомости (1914). *Объявления*, 28, 335.

⁴ *Настольная книга священнослужителя* (1983). Москва: Издание Московской Патриархии, 4, 113-114.

⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 876, спр. 873, арк. 71.

⁶ Хитровська, Ю. (2017). Правовий статус та моральний стан православного духовенства Правобережної України в другій половині XIX ст. *Сторінки історії: збірник наукових праць*, 43, 34.

⁷ Старый, новый и желательный тип псаломщика (1901). *Руководство для сельских пастырей*, 1, 12.

⁸ *Полное собрание законов Российской империи* (1873). Санкт-Петербург: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, XLIV, 46974, 323.

⁹ *Права и обязанности благочинного приходских церквей* (1900). Москва: Университетская типография, 12.

¹⁰ *Руководство для сельских пастырей* (1901). *Старый, новый и желательный тип псаломщика*, 1, 12.

Церковна адміністрація зауважувала, що дозвіл псаломникам використовувати світський одяг, іноді призводив до крайнощів і навіть «непристойності» у виборі вбрання. Засуджувалася строкатість і розмаїття в одязі церковнослужителів, тому окремими розпорядженнями прагнули змусити їх до стриманості. Зокрема, єпископ Оренбурзький і Уральський Володимир в 1899 р. звертаючись до консисторії зазначав: «деякі псаломники з'являлися до мене в червоних сорочках з кольоровими шнурками замість краваток, інші в піджаках і різних балахонах, більшість псаломників коротко пострижені»¹. Єпископ, вбачаючи у зовнішності причетників не тільки непристойність, а й ознаки все більшої світськості, вимагав від благочинних контролювати, щоб церковнослужителі не стриглися коротко. Це розпорядження єпископа Володимира було передруковано в різних церковних виданнях з метою вплинути на зовнішній вигляд причетників².

Все ж в першій половині XIX ст., попри чітку регламентацію, у повсякденному житті досить часто зустрічалися порушення визначених правил і священнослужителі одягалися у світський одяг. Так, митрополит Київський та Галицький Гавриїл (Банулеско-Бодоні) помічаючи, що священники і диякони «навіть у самому кафедральному та архієрейському домі ходять із заплетеним волоссям, а деякі і без ряс ... і не тільки у селах, але й у містах в такому вигляді перед народом з'являються», у жовтні 1800 р. наказав «щоб вони відповідно до сану, ніде із заплетеним і нерозчесаним волоссям без ряс і кафтанів чи в іншій непристойній їм неохайності, не сміли на публіці з'являтися»³. Це розпорядження митрополит повторив через місяць, 2 листопада, оскільки багато священників «ходили в сюртуках, в яких ходять світські люди»⁴.

Про використання світського вбрання в першій половині XIX ст. згадує і знавець життя православного духовенства Є. Крижановський. Коли у 1828 р. його батько отримав парафію у Київській єпархії, з 18 священників благочинницького округу тільки один ієрей мав семінарську освіту. Інші священнослужителі були т. зв. «псалтирниками» або «дячковськими богословами», так як отримували професійну підготовку у сільського священно-, церковнослужителя. Є. Крижановський залишив опис одягу цього старшого покоління сільських священників до якого належав його батько: «Всі вони виступали в димчастих халатах із застебнутим пояском, у присадкуватих пухових капелюхах з широкими полями та з клейончастим на капелюсі чохлам. Такий самий костюм носили тоді багаті євреї»⁵. Батько Є. Крижановського «вважав за краще вдома, влітку ходити в сорочці, зимою – в кожусі, в село виходив у довгополому сюртуку, який він називав шпенсером, йдучи до церкви на літургію, одягав каптан, а рясу тримав тільки для зустрічей з благочинним і для поїздки до міста, й завжди чомусь вважав цю частину священницького костюма "вченою вигадкою", що на мові його означало дурну претензію, порожнє марносластво»⁶.

В 40-х роках XIX ст. старше покоління священників почало замінювати нове – «всі богослови». Одягалися вони «вже за визначеною формою»⁷. Є. Крижановський влучно описав зміну поколінь духовенства у 40-50-х роках XIX ст., зазначаючи, що замість священника, що був прихильником давніх українських релігійних традицій, близько стояв до селянської громади та мав тісний зв'язок з нею, «головою парафії приходив безбородий юнак в шовковій рясі з претензіями на панка чи підпанка»⁸.

Заходи церковного керівництва мали свої результати. З середини XIX ст. священнослужителі практично не з'являлися на людях у світському одязі. Проте, єпархіальне керівництво і надалі реагувало на порушення парафіяльним духовенством правил носіння позабогослужбового одягу, звинувачуючи у цьому здебільшого молодих сільських священнослужителів. Наприклад, у розпорядженні київської церковної адміністрації 1874 р. не згадується використання священнослужителями світської одягу, а зауваження стосувалися неналежного вигляду кліриків. У червні 1874 р. консисторія повідомляла митрополита,

¹ Руководство для сельских пастырей (1901). *Старый, новый и желательный тип псаломщика*, 1, 12.

² Там само; Руководство для сельских пастырей (1900). *Необходимость благоприличия в одежде низших клириков*, 23, 115-116.

³ Чеховский, В. (1905). *Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799-1803)*. Киев: Типография И. И. Горбунова, 206.

⁴ Там само.

⁵ Крыжановский, Е. М. (1890). *Собрание сочинений*. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1, 531.

⁶ Там само, 531-532.

⁷ Там само, 531.

⁸ Там само, 533.

що «багато молодих сільських священиків Київської єпархії ходять по м. Києву в розстебнутих рясах нарозхрист, деякі з них носять шалі на рясах та з'являються у консисторію у розстебнутому верхньому одязі, на зразок шинелі, що показує недбале ставлення до присутственного місця. Можна припустити, що вони і в інші присутственні місця і до цивільних посадових осіб з'являються у тому ж вигляді»¹. Митрополит підтримав пропозицію консисторії циркулярно, через благочинних зобов'язати священнослужителів єпархії «дотримуватись завжди і всюди необхідної, встановленої звичаєм пристойності в носінні ряс і верхнього одягу, за прикладом київського градського духовенства»². Благочинні мали повідомляти єпархіальне керівництво про порушників, які одягалися невідповідно до сану.

Питання зовнішнього вигляду духовенства обговорювалося на сторінках церковної періодики. Зазначалося, що священик мав бути уважним до своєї зовнішності, щоб не дати приводу для осуду, адже саме зовнішній вигляд одразу впадає у вічі й формує перше враження про людину. Відзначалося, що священицьке служіння є служінням високим, відповідно і їх зовнішній вигляд має викликати повагу³. На сторінках «Керівництва для сільських пастирів» наголошувалося: «Особливий священицький одяг та інші особливості зовнішнього вигляду – символ його особливого звання, символ християнської серйозності, символ християнського зречення від світу і піднесення над його звичайною суетою. Ряса нагадує священику про його високе служіння, для якого обираються люди, що виокремлюються з-поміж мирян»⁴.

Проте в другій половині XIX ст. в періодиці обговорювалися питання відміни обов'язкового носіння ряси та дозволу священнослужителям використовувати світське вбрання, стригти волосся і голити бороду. А «довгополу одягу якщо і потрібно залишити, то хіба для виходу до церкви для відправлення богослужінь»⁵. Б. Опря справедливо зауважує, що у контексті загальної критики православного духовенства, що розгорнулася у публіцистичних виданнях, під засудження потрапило і священицьке вбрання⁶. У частини духовенства виникало бажання відмовитися від специфічних станових рис. Головним аргументом передусім було негативне ставлення як вищих так і нижчих станів до ряси та довгого волосся. Противники ряс наголошували, що відмова від позабогослужбового одягу принесе багато користі. Вони ставили у приклад російських священнослужителів за кордоном, яким поза церквою не заборонялося носити світське вбрання. Аргументували свою позицію тим, що ряса це «домашній», а не службовий одяг, «не мундир священика», бо таким є церковне облачення. Тому й не вбачали потреби у дотриманні відповідного дрес-коду поза храмом. У публіцистичних виданнях зазначалося, що ряса не відповідає кліматичним умовам в зимовий період. Обґрунтовувалася її непрактичність, адже вона постійно забруднювалася у вологу погоду, тому часто священик мав неохайний вигляд. Звучали й інші тези: незручність; непридатність для господарської роботи; вища вартість ряси і підрясника порівняно зі світським одягом; перешкода у зближенні з вірянами; не «руське» й не християнське походження, а чи то татарське, чи то турецьке, та й загалом називали її анахронізмом⁷.

У духовній періодиці, яка не тільки стояла на позиції канонів, але й очевидно виконувала замовлення вищої церковної адміністрації, подібна аргументація категорично не сприймалася. Захисники ряси зауважували, що «священик скрізь священик», тому не варто обмежувати його діяльність богослужінням. Це тільки один із трьох головних обов'язків священнослужителя. Не варто забувати про вчителство та «духовне керівництво вірян». Ці функції ієрей виконував постійно⁸.

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 678, спр. 95, арк. 1.

² Там само, 2.

³ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 6, 149, 151.

⁴ Там само, 8, 204.

⁵ Там само, 205.

⁶ Опря, Б. О. (2011). *Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.)*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський Національний Університет імені Івана Огієнка, 60.

⁷ На статтю под заглавием «К вопросу об одежде священников», помещенную в № 135 «Церковно-Общественного Вестника» за прошлый 1878 год (1879). *Руководство для сельских пастырей*, 2, 30-43.; Журнальные и газетные толки об одежде служащего духовенства православной церкви (1878). *Руководство для сельских пастырей*, 46, 402-403.; «Священникам», невольюбившим своих ряс и длинных волос (1879). *Руководство для сельских пастырей*, 4, 94-96.

⁸ На статтю помещенную в № 135 «Церковно-Общественного Вестника» за прошлый 1878 год: *Руководство для сельских пастырей* (1879). *К вопросу об одежде священников*, 2, 30-31.

У церковній періодиці автори виступали проти спроб модернізувати зовнішній вигляд та одяг духовенства, відстоюючи позицію, що традиційне вбрання виокремлює священника з широкого загалу й вселяє повагу до особи духовного звання. Зміна священницького одягу «означає придушення релігійного начала, якому має служити і якому має бути вірним і відданим наше священство, на користь начал європейської цивілізації та звичаїв світу; це прагнення поставити служителів церкви на одному рівні зі світськими людьми...; це означає бажати знищення будь-якої різниці між духовним і світським, між представниками духу релігії та представниками духу світу»¹.

Також на користь традиційного священницького одягу наводили аргумент, який лежав у моральній площині. Священик у рясі не міг собі дозволити те, що дозволяють світські люди, зокрема відвідувати театр, цирк, корчму тощо. Адже такі форми дозвілля для священнослужителів не допускалися. Ряса зобов'язувала витримувати «моральну чистоту поведінки». Бажання ж позбавитися відповідного дрес-коду подавалося як бажання «змішатися з натовпом, щоб у світському костюмі не бути пізнаваним і під покровом чужого одягу вільніше поводитися і спускатися в такі низини, до яких не допускає теперішня ряса»². Вона ж постійно нагадувала священнику про його сан, не дозволяла забуватися і утримувала від відвідування місць «куди захоплює звичайну людину вихор сучасної розбещеності» та є «підтримкою морального авторитету»³. Волею-неволею традиційний одяг спонукав пастиря більш ретельно виконувати свій обов'язок⁴.

На шпальтах «Керівництва для сільських пастирів» наводилися й інші міркування на користь традиційного вбрання духовенства. Священницька ряса більше відповідала моральним мотивам для «прикриття наготи нашого тіла» порівняно з світським одягом⁵. І загалом широкий священницький одяг надавав більш строгого, стриманого і величного вигляду ніж короткий та урізаний сюртук⁶. Заперечувалася теза й про вищу вартість пошиття підрясника і ряси. Навпаки, відзначалося, що це значно дешевше та виключає необхідність гнатися за модою⁷. Прихильники канонів не розуміли навіть відмовлятися від традицій, наголошуючи, що в періодиці не обговорюється ж питання відмови від визначеного одягу чиновників чи однострою офіцерів⁸.

Окрім дотримання відповідного дрес-коду церковна адміністрація вимагала уникати надмірної чепурності та вишуканості. Бажання ж одягатися по моді, в дорогий одяг суперечило скромності, яка мала у всьому бути притаманна священнослужителю⁹. В церковних виданнях порушувалося питання потягу до світськості, франтівства, моди, що проявлялися у бажанні відмовитися від традиційного зовнішнього вигляду. Підкреслювалося, що прагнення слідувати моді спостерігалось серед молодих священників. Зазначалося, що у них підстрижене волосся та борода, ряса незвичного кольору, до того ж ще й вкорочена, з-під ряси видніються випущені на чоботи брюки, не завжди чорного кольору, іноді яскраві і картаті. Такі священнослужителі використовували широкі накрохмалені коміри, не застібали рясу на грудях, рукава ряси звужували та підкочували. В руках замість священницької тростини – невелика палиця, яку використовували світські особи, а на голові шляпа із модного магазину¹⁰. Обстоювалася думка, що такий вигляд священника викликав у вірян негативне ставлення.

В статті «Зовнішня пристойність священника» ієреям рекомендувалося не використовувати «розкішний одяг». Священнослужитель мав одягатися «просто – нехай костюм його буде з найдешевших матерій», але щоб «все в нього і на ньому було чисто та в порядку»¹¹, а особливу увагу зовнішності священнослужитель мав приділяти перед богослужінням. Священик не мав допускати

¹ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 8, 209.

² Там само, 211.

³ На статью помещенную в № 135 «Церковно-Общественного Вестника» за прошлый 1878 год: Руководство для сельских пастырей (1879). *К вопросу об одежде священников*, 2, 44.; Журнальные и газетные толки об одежде служащего духовенства православной церкви: Руководство для сельских пастырей (1878), 46, 404-405.

⁴ На статью помещенную в № 135 «Церковно-Общественного Вестника» за прошлый 1878 год: Руководство для сельских пастырей (1879). *«Священникам», невозлюбившим своих ряс и длинных волос*, 4, 111.

⁵ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 8, 213.

⁶ Там само, 214.

⁷ Руководство для сельских пастырей (1904). *По вопросу об одежде священников*, 35, 452.

⁸ Руководство для сельских пастырей (1879). *«Священникам», невозлюбившим своих ряс и длинных волос*, 4, 99-100.

⁹ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 8, 217.

¹⁰ Там само, 217-218.

¹¹ Там само, 219.

неохайності у одязі та зачісці, оскільки це «упускає гідність сану, який він носить, і може підірвати повагу до нього»¹.

До питання зовнішнього вигляду парафіяльного духовенства Київської єпархії церковна адміністрація зверталася і на початку ХХ ст. Зокрема, у вересні 1913 р. єпархіальний місіонерський з'їзд під головуванням митрополита зобов'язав духовенство Київщини «здійснювати богослужіння піднесено та не поспішаючи, не спокушати паству, дозволяючи собі порушувати пости, публічно палити, наприклад, на вокзалах, у вагонах, на вулицях, дотримуватися благопристойності в одязі, зачісці й не носити перстнів»². Як бачимо, окрім звичної тези про благопристойність одягу, духовенству зборонялося носити прикраси.

В кінці ХІХ ст. частина ліберально налаштованого духовенства стала відверто ігнорувати заборони. З'явилися священники, які не тільки на людях носили світське вбрання, а й навіть підстригали волосся.

Згадка про те, що деякі священники Київської єпархії дозволяли собі не носити ряс є у спогадах уманського адвоката, громадського та кооперативного діяча П. Курінного. У записі за 12 січня 1915 р. йдеться: «Приходить голова Лещинівського т-ва священник Володимир Бінецький, одягнений у піджаку та дивує своїм костюмом іншого священника Іоанна Козицького (із с. Гродзевої)... Вперше він бачить священника у піджаку (підкреслення наше) і з цього приводу розповів випадок своєї зустрічі з простою бабою: “Я, йдучи в місто, зайшов у провулок і закурив цигарку, як мені йде назустріч баба... Зустрівшись зі мною, баба звернула убік і почала оминати мене, тобто батюшку, щоб не зустрітися близько, але відразу зупинившись, сказала: “Я хотіла підійти до Вас батюшка під благословення, але не можу – ви курите цигарку”...»³. Бачимо, що священник І. Козицький не приховував свого здивування із вбрання свого колеги, вперше побачивши священника у світському одязі. І. Козицький висловив своє категоричне ставлення до такого вбрання: «Цей випадок переконає мене, що й носіння піджака замість ряс принижує гідність пастиря»⁴.

Ще раз згадує П. Курінний про священника В. Бінецького у записі за 19 лютого 1915 р. У розмові з рахівником Верхняцького кооперативного товариства К. Бровченком, який раніше працював у товаристві с. Ліщинівка, останній, згадуючи про В. Бінецького, також не приховував свого подиву: «Особлива це людина... Одягається в піджак і так у цивільному одязі спілкується з селянами... Рясю одягає тільки при виконанні своєї служби по званню священника... Ставиться до селян дуже добре... За треби нічого не вимагає, а отримує тільки те, що йому дають добровільно»⁵.

Траплялися випадки, коли духовенство зверталось до церковного керівництва з проханням дозволити носити світський одяг. Так, у 1905 р. духовенство однієї із західних єпархій порушило клопотання перед Св. Синодом про дозвіл використовувати поза церквою світське вбрання. Це бажання мотивували ворожим ставленням місцевого населення до «руських людей». Клопотання Св. Синод розглядав з «сумом», адже не бачив жодних підстав для його задоволення⁶.

Важливим елементом зовнішнього вигляду священнослужителя було довге волосся та борода⁷. Рекомендації зводилися до того, що зачіска священника мала засвідчувати його скромність та стриманість. Церковна адміністрація, відстоюючи традицію носіння довгого волосся священнослужителями, виступала проти існуючих негативних варіантів цього, а саме – неохайного волосся, або навпаки – чепурного, пишно закрученого, яке священник постійно причісував й поправляв навіть на амвоні⁸. Необхідно було уникати крайнощів. І франтіство, і нечупарство в однаковій мірі було недопустимим, адже принижувало гідність сану.

На сторінках духовних журналів з осудом згадувалися священники, у яких «цілі копиці начесаного, або погано причесаного волосся» і крім того вони дозволяли собі у такому вигляді проводити богослужіння та виконувати треби⁹. На неохайний вигляд ієреїв звертали увагу і парафіяни. Зокрема, віряни с. Березівки Уманського повіту у скарзі на пияцтво місцевого священника

¹ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 8, 218.

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1074, спр. 666, арк. 9.

³ Торгал, Ю. В., Гарбузова, Л. Д. (ред.) (2013). *Умань і уманчани очима П. Ф. Курінного*. Умань: Візаві, 80-81.

⁴ Там само, 81.

⁵ Там само, 89.

⁶ Церковные ведомости (1906). *Разъяснительное определение Святейшего Синода*, 2, 30.

⁷ Руководство для сельских пастырей (1885). *Внешнее приличие священника*, 8, 204.

⁸ Руководство для сельских пастырей (1902). *О ношении волос священнослужителями*, 12, 340.

⁹ Там само, 339.

Л. Маковського, окремо акцентували увагу на неналежному зовнішньому вигляді священнослужителя: «ходить по селу без шапки, з розпатланим волоссям»¹.

З іншого боку, священник не мав приділяти надмірну увагу своєму волоссю, адже «пишно завите, пишно розчесане, являло, щоправда, красиві, але зовсім недоречні каскади»². Таким чином, у зачісці священник не мав переступати межі «скромної та необхідної благопристойності»³.

Спроби церковної влади «облагородити» зовнішній вигляд служителів церкви поєднувалися з бажанням не допустити надмірної чепурності і гонитви за модою. Указ 1805 р. забороняв дячкам носити зачіску «лаверже», а у 1824 р. дияконам заборонялося брити вуса⁴. Також духовенству рекомендувалося носити волосся у косиці для зручності виключно вдома, в колі сім'ї, але в жодному разі у такому вигляді священнослужитель не мав з'являтися на людях. На сторінках «Керівництва для сільських пастирів» засуджувалися клірики, які з такою зачіскою ходили вулицями чи виконували треби, що вважалося «верхом непристойності»⁵.

Позабогослужбовий одяг як і зачіски духовенства продовжували бути предметом досить жвавих дискусій у другій половині XIX – на початку XX ст., в період обговорення подальшої долі церкви. На той час довге волосся міцно ввійшло в повсякденне життя духовного стану, стало невід'ємною частиною його образу. Проте «архаїчність» цієї традиції, яка приваблювала до себе консервативних священників, відштовхувала прихильників змін. В їхніх очах «дрімучість»: довге волосся ставало втіленням відсталості й нерозвиненості в тій же мірі, що і «довгопола» ряса та борода. Дискусії про зачіски стають частиною суперечок про зовнішній вигляд священника майбутнього і безпосередньо співвідносяться з питанням реформування церкви. Серед ієреїв, особливо молодих, з'являються шанувальники коротких світських стрижок⁶. Водночас, посягання на одяг і волосся розцінювалися як послідовний прояв «нелюбові» до всього «немирського» у пастирях: «Комусь знову завадили священницькі “хламіді” та священницькі “гриви”, як більмо на оці» – писав один з дописувачів⁷.

Висновки. Таким чином, приналежність до духовного стану диктувала клірикам необхідність дотримання відповідного зовнішнього вигляду. Якщо церковнослужителям з кінця 60-х років було дозволено за бажанням носити світське вбрання та підстригати волосся, то для священнослужителів обов'язковим було носіння підрясника, ряса та діяла заборона на короткі зачіски та гоління бороди. Проте в кінці XIX – на початку XX ст. тенденції і певні звички світських станів поступово проникали в повсякденне життя цієї досить закритої соціальної верстви. Окремі священнослужителі не дотримувалися правил обов'язкового носіння позабогослужбового одягу та традиційної зачіски, проте такі випадки були радше винятками. Критерій «благорозумної міри» був головним у питанні належного зовнішнього вигляду священника.

References:

1. Belgorodskij, A. (1901). *Kievskij mitropolit Ierofej Malickij (1796-1799)* [The Metropolitan of Kiev Ierofej Malickij]. Kiev: Tipografija I. I. Gorbunova. [in Russian].
2. Chehovskij, V. (1905). *Kievskij mitropolit Gavriil Banulesko-Bodoni (1799-1803)* [The Metropolitan of Kiev Gavriil Banulesko-Bodoni (1799-1803)]. Kiev: Tipografija I. I. Gorbunova. [in Russian].
3. *Rukovodstvo dlja selskih pastyrej* [The guide for rural pastors] (1869). *Domashnij byt prihodskih pastyrej* [Home lives of parish pastors], 20, 85-96. [in Russian].
4. Khortyk, O. (2019). Pozabohosluzhbovyi odiah sviashchennosluzhyteliv u praktytsi Ukrainkoj Tserkvy [Extra-liturgical clothing of the clergy in the practice of the Ukrainian Church]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoi akademii Ivana Zolotoustoho «Dobryi Pastyr»*. *Bohoslovia. Filosofiia. Istoriiia* [The Scientific Bulletin of Ivan Zolotoustyi Ivano-Frankivsk Academy “Good Parson”. Theology. Philosophy. History], 14, 7-27. [in Ukrainian].

¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 615, спр. 130, арк. 1-3.

² *Руководство для сельских пастырей* (1902). *О ношении волос священнослужителями*, 12, 340.

³ Там само, 340.

⁴ Тинина, З. П. (1999). *Самодержавие и Русская Православная Церковь в первой четверти XIX века*. Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета, 33.

⁵ *Руководство для сельских пастырей* (1902). *О ношении волос священнослужителями*, 12, 341.

⁶ Макарова, В. (2007). Облик русского священника: к истории длинных волос. *Теория моды. Одежда. Тело. Культура*, 4 < <http://deacon.ru/library/raznoe/68-makarova.html> > (2022, лютий, 03).

⁷ *Руководство для сельских пастырей* (1878). *Журнальные и газетные толки об одежде служащего духовенства православной церкви*, 46, 402.

5. Khytrovska, Yu. (2017). Pravovyi status ta moralnyi stan pravoslavnoho dukhovenstva Pravoberezhnoi Ukrainy v druhii polovyni XIX st. [A legal status and moral state of the Orthodox clergy of the Right-bank Ukraine in the second half of the 19th century]. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats* [The pages of history: a collection of scientific works], 43, 32-42. [in Ukrainian].
6. Kryzhanovskij, E. M. (1890). *Sobranie sochinenij* [The collection of works]. Kiev: Tipografija S. V. Kulzhenko, 1. [in Russian].
7. Makarova, V. (2007). Oblik ruskogo svjashhennika: k istorii dlennyh volos [The appearance of a Russian priest: to the history of long hair]. *Teorija mody. Odezhda. Telo. Kultura* [Theory of fashion. Clothes. Body. Culture], 4 <<http://deacon.ru/library/raznoe/68-makarova.html>> (2022, February, 03). [in Russian].
8. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1889). *Mirskoj (nebogosluzhebnyj) kostjum drevnego i sovremennogo svjashhennika* [Mundane (extra-liturgical) costume of an ancient and modern priest], 36, 22-32. [in Russian].
9. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1879). *Na statju pod zaglavijem «K voprosu ob odezhde svjashhennikov», pomeshhennuju v № 135 «Cerkovno-Obshhestvennogo Vestnika» za proshlyj 1878 god* [For the article titled “To the question of priests’ items of clothing”, placed in No 135 of “Church Public Bulletin” for previous 1878], 2, 29-45. [in Russian].
10. *Nastolnaja kniga svjashhennosluzhitelja* [A reference book of a clergyman] (1983). Moscow: Publication of the Moscow Patriarchate, 4. [in Russian].
11. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1900). *Neobhodimost blagoprilichija v odezhde nizshih klirikov* [The necessity for propriety concerning the items of clothing of clerks], 23, 115-116. [in Russian].
12. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1902). *O noshenii volos svjashhennosluzhiteljami* [On wearing hair by clergymen], 12, 338-342. [in Russian].
13. Kievskie eparhialnyie vedomosti [Kiev diocesan news] (1914). *Obyavleniya* [Advertisement], 28, 330-336. [in Russian].
14. Oprya, B. O. (2011). Povsyakdenne zhyttja pravoslavnoho parafiyal’noho sil’s’koho dukhovenstva Pravoberezhnoyi Ukrayiny (1860-ti-1917 r.) [Everyday life of the Orthodox parish rural clergy of Right-Bank Ukraine (1860s – 1917)]: *dysertatsiya na zdobuttja naukovoho stupenya kandydata istorychnykh nauk* [dissertation for the degree of candidate of historical sciences]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. [in Ukrainian].
15. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1904). *Po voprosu ob odezhдах svjashhennikov* [On the question of priests’ items of clothing], 35, 450-456. [in Russian].
16. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii* [A complete collection of laws of the Russian empire] (1873). Sankt-Peterburg: Tipografija II otdelenija sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, XLIV, 46974, 321-325. [in Russian].
17. *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii, s 1649* [A complete collection of laws of the Russian empire, from 1649] (1830). T. VI. № 4022. Sankt-Peterburg: Tipografija II otdelenija sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 699-715. [in Russian].
18. *Prava i objazannosti blagochinnogo prihodskih cerkvej* [The rights and duties of a rural dean of parish churches] (1900). Moscow: University Printing House. [in Russian].
19. Tserkovnyie vedomosti [Church records] (1906). *Razyasnitelnoe opredelenie Svyateyshego Sinoda* [Explanatory definition of the Holy Synod], 2, 30. [in Russian].
20. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1879). *«Svjashhennikam», nevozljubivshim svoih rjas i dlennyh volos* [To “the priests” who disliked their outer cassocks and long hair], 4, 93-114. [in Russian].
21. Savchuk, T. (2010). Zovnishnii vyhljad pravoslavnoho dukhovenstva v period komunistychnoi periodyzatsii [The physical appearance of the Orthodox clergy in the period of communist periodization]. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk* [The history of religions in Ukraine: a scientific yearbook], 1, 722-728. [in Ukrainian].
22. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1901). Staryj, novyj i zhelatelnyj tip psalomshhika, 1, 7-16. [in Russian].
23. Tinina, Z. P. (1999). *Samoderzhavie i Russkaja Pravoslavnaja Cerkov v pervoj chetverti XIX veka* [The autocracy and the Russian Orthodox Church in the first quarter of the 19th century]. Volgograd: Volgograd State University Publishing House. [in Russian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 127, op. 876, spr. 873. [in Russian].
25. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 127, op. 678, spr. 95. [in Russian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 127, op. 1074, spr. 666. [in Russian].
27. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv], f. 442, op. 615, spr. 130. [in Russian].
28. Torhal, Yu. V., Harbuzova, L. D. (ed.) (2013). *Uman i umanchany ochyma P. F. Kurinnoho* [Uman and Uman residents through P. F. Kurinnyi’s eyes]. Uman: Vizavi. [in Russian].

29. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1885). *Vneshnee prilichie svjashhennika* [The physical propriety of a priest], 6, 149-159. [in Russian].
30. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1885). *Vneshnee prilichie svjashhennika* [The physical propriety of a priest], 8, 203-219. [in Russian].
31. Rukovodstvo dlja selskih pastyrej [The guide for rural pastors] (1879). *Zhurnalnye i gazetnye tolki ob odezhde sluzhashhego duhovenstva pravoslavnoj cerkvi* [Magazine and newspaper comments about the items of clothing of serving clergy of the Orthodox church], 46, 401-408. [in Russian].